

УДК 37.025

ДИТИНСТВО У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ СТЕПАНА БАЛЕЯ

О. Квас*кандидат психологічних наук, докторант**Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка*

У статті аналізується наукова спадщина С.Балея. Висвітлюється вплив наукових досліджень С.Балея не лише на реформування дошкільного виховання та шкільної освіти, але й на суттєву переорієнтацію ментальності дорослих, педагогів у стосунках з дітьми.

Ключові слова: дитинство, дитиноцентрична орієнтація, періодизація дитинства, педоцентризм, дозрівання.

Науково-педагогічна спадщина С. Балея стосується таких напрямів, як педагогічна психологія, психологія розвитку, суспільна психологія, психопедагогіка, психологія творчості, проблеми особистості вчителя – вихователя та ін. Завдяки дослідженням С. Балея, педоцентричні ідеї у першій половині ХХ ст. було реалізовано на практиці. Саме з його ініціативи широкого розповсюдження набули центри шкільної психологічної служби, дитячі психолого-педагогічні консультації, спеціальні психотехнічні школи та центри психічної гігієни. Під керівництвом вченого проводилися дослідження психічних здібностей дітей та молоді. Це мало великий вплив не лише на реформування дошкільного виховання та шкільної освіти, але що не менш важливо, на суттєву переорієнтацію ментальності дорослих, педагогів в стосунках з дітьми. Дітей почали розглядати не через призму психології дорослої людини, але особистості, яка має власний світ, свої індивідуальні психічні потреби, здібності та зацікавлення. Тому суть педоцентризму призводила до ототожнення процесу виховання дитини з процесом її спонтанного, природного та фізичного розвитку з виокремленням існуючих у ній вроджених задатків, із стимулюванням та розвитком її потенціальних природних рис.

Степан Балея (1882-1952) – всесвітньвідомий психолог, педагог, психіатр, творець педагогічної психології, психології розвитку та суспільної психології, випускник Львівського університету (1903-1907). Народився у Борках Великих на Тернопільщині. Після закінчення навчання у Львівському університеті (філософія, психологія) продовжував студії в університетах Берліна та Парижа (1911-1914). У 1917р. С. Балея повертається до Львова, де продовжує навчання на медичному факультеті Львівського університету (1917-1923). У 1923р. він захищає докторську дисертацію з медицини у Варшавському університеті. У 1928р. отримує звання надзвичайного професора (за

посадою) Варшавського університету, а в 1934р. – звання звичайного професора кафедри педагогічної психології, яку він створив у цьому навчальному закладі.

Становлення С. Балея як науковця і педагога тісно пов'язане із Львовом та Львівським університетом, у якому на загал С. Балея навчався 10 років. Початком педагогічної діяльності С. Балея слід вважати його роботу на посаді вчителя математики Львівської гімназії (1907-1917). Після закінчення медичного факультету С.Балея працював на посаді асистента відділення нервових і психічних хвороб Львівської лікарні.

З 1928р. і до кінця життя С.Балея працював у Варшавському університеті. Разом з тим, він одночасно працював і в інших навчальних закладах міжвоєнної Польщі – Державному вчительському інституті та Педагогічному інституті у Варшаві.

У період Другої світової війни С. Балея працював лікарем у дитячих та психіатричних лікарнях. У воєнний період він не залишав педагогічної діяльності, таємно працюючи на медичному факультеті Університету західних земель у Варшаві, а також на педагогічному відділенні гуманітарного факультету Таємних академічних курсів у Ченстохові.

Після закінчення війни С. Балея продовжував працю у Варшавському університеті на посаді завідувача кафедри педагогічної психології. Одночасно він працював в Інституті спеціальної педагогіки та Вищій школі психічної гігієни. Балея був одним із засновників Польського психологічного товариства, а також академіком Польської академії наук.

Мета статті – розкрити засади трактування періодизації дитинства у психолого-педагогічних дослідженнях Степана Балея.

Серед найбільш важливих праць ученого слід назвати наступні: «Психологія зрілого віку» (1931), «Нариси психології з точки зору розвитку дитячої психіки» (1935), «Педагогічна психологія а нарисах. Характерологія і типоло-

гія дітей та молоді»(1933), «Особистість» (1939), «Шляхи пізнання» (1946), «Вступ до суспільної психології» (1953).

На думку вченого, проникнення у специфіку дитячої природи, емпіричне пізнання закономірностей розвитку дитини та його індивідуальних здібностей дозволило сподіватись більш ефективного виховання, тобто пристосування вчителя, вихователя до дитячого характеру та створення середовища, у якому б повною мірою могли розвинути дитячі задачки.

С. Балеї виокремив педагогічну психологію як окрему наукову галузь психології, із своїм предметом, метою, завданнями, методами наукових досліджень. Значним виявився його внесок у розвиток педевтології та психології особистості педагога. У своїй концепції досконалого вчителя він говорить про необхідність володіння такими психічними властивостями, як симпатія та прихильність до молоді, розуміння вихованця, терпимість, здатність переконувати. Він був піонером судових психологічних експертиз і сучасної судової психології, а також фахівцем з дитячої злочинності та девіаційної поведінки молоді. Серед його наукових інтересів були також психометрія та психологічне тестування.

Слід відзначити вагомий внесок ученого у розробку теорії вчення про особистість та її становлення, зокрема у процесі поступальних змін у психіці людини на різних вікових стадіях, особливого онтогенезу, коли формується людина. Важливо усвідомити ту обставину, що С.Балеї акцентує увагу на тій частині людського життя, яка передуює зрілому стану людини і фактично є періодом її фізичного та психічного становлення. Цій проблемі присвячено такі праці С. Балея, як «Психологія віку дозрівання» [1] і « Нарис психології у зв'язку із розвитком дитини» [2].

На думку Балея, період, що передуює зрілому стану людини, складається із двох стадій: дитинства та дозрівання. Проблема періодизації дитинства по сьогоднішній день вважається однією з найбільш контраверсійних у психолого-педагогічних науках. Основна дискусія розгортається навколо періодизації дитинства. Тому у праці «Психологія віку дозрівання» С. Балеї окремий розділ присвячує саме термінології, пов'язаній з дитинством. Учений аналізує підходи до періодизації розвитку дитини різних зарубіжних учених-педагогів, психологів, медиків, і доходять висновку, що різні автори дають різну періодизацію дитинства: перше, друге і третє дитинство (Вермелайн), раннє дитинство, шкільне дитинство, дозрівання (Крог) тощо.

Він зауважує, що періодизація є неоднозначною і дуже нечіткою. Цій невизначеності,

на його думку, сприяє і різноманітне тлумачення психологічних термінів різними мовами. Тому Балеї розробляє власну періодизацію дитинства та дозрівання людини. Він вважає, що психіка періоду дитинства має якісно інші риси, ніж у зрілому віці, свою онтологічну визначеність, неповторно специфічну реальність, що характеризує її як якісну і просторово-часову цілісність.

С. Балею належить глибоке і вичерпне за характеристикою визначення змісту психології розвитку: «Дитину з дорослою людиною єднає довга ланка розвитку, що зветься дозрівання» [3].

Період дитинства вчений поділяє на декілька фаз: вік немовляти, який охоплює перший рік життя людини; друге (дошкільне) дитинство, яке збігається з дошкільним періодом і триває до 6-7 року життя; третє (шкільне) дитинство, яке триває до 12-13 року життя дитини. Кожній з фаз дитинства, на думку С. Балея, притаманні свої особливості. Так, перше дитинство проходить під знаком оволодіння мовою. Другому дитинству властиві фантазія та егоцентризм. У цьому віці, стверджує вчений, дитині властивий своєрідний погляд на світ, коли вона не відрізняє світ реальності від світу фантазій. У той же час у фазі третього дитинства дитині притаманне більш реалістичне сприйняття світу. Вона прагне його пізнати таким, який він є, саме у цей період дитина виявляє інтерес до різних галузей знань: природничих, технічних. У цьому віці дитина набуває й досвіду суспільної поведінки.

На зміну дитинства приходять вік дозрівання. С. Балеї вирізняє дві фази цього періоду: пубертатну (фазу розквіту, від 12-13 до 17 років) та юнацьку (адолесцентну, від 17 до 20 років). Перша каже він, є переломною між етапами дитинства і дозрівання: «З творенням і організацією нової форми буття повинна згаснути попередня форма – дитяча. Дитина в людині повинна вмерти, якщо замість неї повинна народитись людина зріла. Якщо розквіт настає після занепаłego дитинства, якщо дитина при цьому перетворюється у щось, що інколи є антитезою дитинства, то очевидно, що зрозуміти суть цього процесу можна лише порівнюючи те, що утворюється, з тим, що занепадає» [4].

Вік дозрівання ще часто називають перехідним, або переломним. С. Балеї звертає увагу на так звану проміжну фазу між дитинством та пубертатною фазою, називаючи його фазою перед розквіту (12-14 років). У цей період у дітей відбуваються глибокі психічні зміни, можливі депресії, агресивність. «Першим проявом виходу з періоду дитинства і переходу до стану зрілих людей є поява у здобутті більшої свободи від оточуючих. Дитина все бі-

льше прагне вирішувати свої справи самостійно, а не слухати сліпо наказів дорослих», вважає С. Балея. На думку вченого, цей період для дітей проходить у складних психологічних умовах і супроводжується глибокими депресіями, роздратуваннями та агресивністю. Діти в цьому віці все більше цікавляться собою, своїм внутрішнім світом, своїми переживаннями. «Характерний для періоду розквіту фермент, який твориться у тілі і у душі, легко веде до порушення рівноваги, що знаходить вихід у різних почуттях і відчуттях. Індивід віку розквіту часто впадає у хвилювання, яке легко переходить від радості до смутку, меланхолії, від

запалу – до втрати інтересу, від захоплення до розчарування, від любові – до ненависті» [2].

На відміну від першої фази дозрівання, друга юнацька – характеризується більш сприятливими для загального розвитку дитини змінами й позитивними емоціями. С. Балея вважає, що для цього віку домінуючим є юнацький ідеалізм, який приходить на зміну опозиційності й запереченням попереднього віку. Саме в цей період відбувається активна соціалізація особистості, формування дружніх стосунків з оточуючими.

Таблиця 1

Періоди психічного розвитку дитини

Період	Фаза	Рік	Основні ознаки	
Вік немовляти		Перший рік життя	Володіння тілом (дитина вчиться сидіти, повзати, стояти). Чуттєво-рухливе зацікавлення. Ручні забави.	
Дитинство, від 1 до 12-13 років	Перше дитинство	До кінця 3-го року життя	Егоцентризм	Засвоєння мови. Уявні ігри. Початок віку допитливості
	Друге дитинство	До 7-го року життя	Магічне мислення, зацікавлення казкою	Вдосконалення мови, конструктивні ігри, допитливість
	Третє дитинство	До 13-14 року життя	Реалізм	Природничо-технічна зацікавленість. Колекціонування. Робінзонада. Героїзація
Вік дозрівання	Перед розквіт	Близько 13-14 року життя	Прояви непокори, депресії та несміливості. Психологічне диференціювання за статевими ознаками	
	Розквіт (пубертатна фаза)	До 17 року життя	Статеве дозрівання. Адорація. Чуттєвий фермент. Романтизм. Почуття закоханості. Мрійливі фантазії.	
	Юнацький вік (адаптаційна фаза)	До 20-24 року життя	Юнацький ідеалізм. Соціалізація особистості. Формування естетичних почуттів.	

Отже, згідно періодизації дитинства, розробленою С. Балеєм (див. табл. 1), можемо стверджувати, що у міжвоєнний період вона була найбільш коректною й об'єктивною, адже базувалась на генетичній психології (дитячій психології та психології періоду дозрівання). Саме такий підхід дозволив Балею вийти на якісно новий рівень знань про людину – педагогічну психологію. Вчений послуговується термінами педагогічна психологія, психологія виховання.

Поняття виховання він розглядає досить широко, включаючи до нього і такі категорії, як розвиток, навчання, педагогічних процесів. С. Балея вживає у своїх наукових працях обидва

терміни – психологія виховання, педагогічна психологія – як синоніми. Вчений вважав, що результатом виховання можуть бути різного роду педагогічні продукти: знання, уміння, навички. Він був переконаний, що педагогічна психологія повинна мати своїм єдиним предметом саме виховні процеси, які розглядаються з психологічної точки зору, адже «не сама дитина, а виховні процеси є суттєвим предметом педагогічної психології, при цьому очевидним є те, що, говорячи про виховні процеси, треба говорити також і про виховання і про вихователя як предмети чи суб'єкти цих процесів, але лише тією мірою, якою їх торкається виховний процес» [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Baley S. Psychologia wieku dojrzewania. – Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 5. – Wyd. 2-gie. – Lwów-Warszawa: Ks. Atlas, 1932. – 264 s.

2. *Baley S.* Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka. – Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 15. – Lwów-Warszawa: Ks.Atlas, 1935. – 424 s.
3. *Baley S.* Psychologia wieku dojrzewania. – Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 5. – Wyd. 2-gie. – Lwów-Warszawa: Ks.Atlas, 1932. – S. 6.
4. *Baley S.* Psychologia wieku dojrzewania. – Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 5. – Wyd. 2-gie. – Lwów-Warszawa: Ks.Atlas, 1932. – S. 9-10.
5. *Baley S.* Psychologia kontaktu wychowawczego // Psychologia wychowawcza. – Warszawa, 1935. – № 2. – S. 11.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2010 р.